

# MIÊU TẢ VÀ BIỂU CẢM TRONG VĂN BẢN TỰ SỰ

## I – MỤC TIÊU CẦN ĐẠT

Giúp HS :

- Nhận biết được sự kết hợp và tác động qua lại giữa các yếu tố kể, tả và biểu lộ tình cảm của người viết trong một văn bản tự sự.
- Nắm được cách thức vận dụng các yếu tố này trong một bài văn tự sự.

## II – NHỮNG ĐIỀU CẦN LƯU Ý

1. Ở các lớp dưới, văn miêu tả, kể chuyện, biểu cảm được giới thiệu tách rời như là những phương thức biểu đạt độc lập. Việc giới thiệu như thế nhằm mục đích giúp HS nắm chắc đặc trưng từng phương thức. Cơ sở của việc phân chia các phương thức là dựa vào mục đích và thao tác chủ yếu của hành động tạo nên phương thức đó. Chẳng hạn, gọi là phương thức tự sự vì người viết nhằm mục đích kể lại sự việc và dùng thao tác kể là chính ; gọi là biểu cảm vì mục đích của người viết là thể hiện tình cảm, thái độ của mình, thao tác dùng chính ở đây là thổ lộ, phô diễn một cách trực tiếp những suy nghĩ, tình cảm và thái độ ấy,...

Tách rời như vậy chẳng qua là để giúp HS dễ nhận diện và luyện tập. Trong thực tế, ít có văn bản, tác phẩm nào lại chỉ dùng một phương thức biểu đạt, phản ánh mà thường là sự kết hợp, đan xen hai hay nhiều phương thức trong cùng một văn bản. Điều này cũng giống như khi viết một bài văn nghị luận người ta bao giờ cũng vận dụng một cách tổng hợp hai hay nhiều thao tác lập luận (chứng minh, phân tích, giải thích, bình giảng, bình luận, so sánh,...).

2. Trong quá trình tạo lập văn bản, tùy vào mục đích, nội dung và tính chất của văn bản mà người viết kết hợp các phương thức biểu đạt với nhau. Điều đó cũng có nghĩa là không thể kết hợp các phương thức này một cách tùy ý, tùy tiện. Trong thực tế, ở các văn bản tự sự, phương thức kể và tả kết hợp rất chặt chẽ ; tả, kể và biểu cảm cũng thường gắn bó với nhau ; tả và thuyết minh có nhiều liên quan. Nhưng ở văn bản lập luận thì các phương thức kể và tả ít xuất hiện. Ngược lại, lập luận cũng ít thấy ở các văn bản tự sự, miêu tả,...

3. Trong một văn bản thường xuất hiện một, hai phương thức biểu đạt chính (dùng một thao tác chủ đạo nào đó), nếu văn bản ngắn thì thường có một phương thức biểu đạt chính. Các phương thức biểu đạt khác nếu có xuất hiện chẳng qua là để làm rõ, làm phong phú thêm cho phương thức biểu đạt chính mà thôi. Chẳng hạn, nếu kể là chính, thì miêu tả trong khi kể nhằm làm cho sự việc đang kể thêm sinh động, màu sắc, hình dáng, diện mạo của sự việc, nhân vật hành động,... như hiện lên trước mắt người đọc. Yếu tố biểu cảm xuất hiện trong khi kể giúp người viết thể hiện được rõ hơn thái độ tình cảm của mình trước sự việc đó, buộc người đọc phải trầm trồ suy nghĩ, "động lòng" trước sự việc đang kể, ý nghĩa của truyện càng thêm thấm thía và sâu sắc.

### III – TIẾN TRÌNH TỔ CHỨC CÁC HOẠT ĐỘNG DẠY – HỌC

#### **Hoạt động 1.** Giới thiệu bài.

GV có thể vào bài bằng nhiều cách khác nhau, tuy vậy nên nêu được tầm quan trọng, mục đích và ý nghĩa của việc kết hợp các yếu tố miêu tả, biểu cảm trong văn tự sự.

**Hoạt động 2.** Hướng dẫn HS đọc và tìm hiểu về sự kết hợp các yếu tố kể, tả và biểu lộ tình cảm trong văn bản tự sự.

GV cho HS đọc đoạn trích *Trong lòng mẹ* của Nguyên Hồng, sau đó hướng dẫn các em tìm hiểu các câu hỏi trong SGK.

**Câu 1.** Để HS có thể tìm hiểu câu hỏi này, GV cần lưu ý HS sự biểu hiện của các yếu tố, tức là tìm căn cứ nào để xác định được các yếu tố miêu tả, biểu cảm, kể chuyện trong văn bản này. Có thể tham khảo gợi ý sau :

- *Kể* thường tập trung nêu sự việc, hành động, nhân vật.
- *Tả* thường tập trung chỉ ra tính chất, màu sắc, mức độ của sự việc, nhân vật, hành động.
- *Biểu cảm* thường thể hiện ở các chi tiết bày tỏ cảm xúc, thái độ của người viết trước sự việc, nhân vật, hành động.

Từ việc cho HS thảo luận các "tiêu chí" đã nêu, sau đó GV mới yêu cầu các em tìm các yếu tố miêu tả, biểu cảm trong đoạn trích thể hiện qua các từ ngữ, câu văn, hình ảnh, chi tiết,...

GV có thể nêu câu hỏi : Trong đoạn trích trên, tác giả kể lại những việc gì ?

Định hướng trả lời : Sự việc bao trùm lên đoạn trích là kể lại cuộc gặp gỡ đầy cảm động của nhân vật "tôi" với người mẹ lâu ngày xa cách. Sự việc ấy được kể lại bằng các chi tiết nhỏ sau đây :

- Mẹ tôi vẫy tôi.
- Tôi chạy theo chiếc xe chở mẹ.
- Mẹ kéo tôi lên xe.
- Tôi òa lên khóc.
- Mẹ tôi cũng sụt sùi theo.
- Tôi ngồi bên mẹ, đầu ngả vào cánh tay mẹ, quan sát gương mặt mẹ.

Tiếp theo tìm *các yếu tố miêu tả* bằng câu hỏi tương tự :

- Tôi thở hồng hộc, trán đẫm mồ hôi, ríu cả chân lại.

- Mẹ tôi không còm cõi.

- Gương mặt mẹ vẫn tươi sáng với đôi mắt trong và nước da mịn, làm nổi bật màu hồng của hai gò má.

*Các yếu tố biểu cảm*, có thể tìm thấy trong đoạn trích như :

- Hay tại sự sung sướng bỗng được trông nhìn và ôm ấp cái hình hài máu mủ của mình mà mẹ tôi lại tươi đẹp như thuở còn sung túc ? (suy nghĩ)

- Tôi thấy những cảm giác ấm áp đã bao lâu mất đi bỗng lại mơn man khắp da thịt. Hơi quần áo mẹ tôi và những hơi thở ở khuôn miệng xinh xắn nhai trầu phả ra lúc đó thơm tho lạ thường. (cảm nhận)

- Phải bé lại và lăn vào lòng một người mẹ, áp mặt vào bầu sữa nóng của người mẹ, để bàn tay người mẹ vuốt ve từ trán xuống cằm, và gãi rôm ở sống lưng cho, mới thấy người mẹ có một êm dịu vô cùng. (phát biểu cảm tưởng)

Các yếu tố trên không đứng tách riêng mà đan xen vào nhau : vừa kể, vừa tả và biểu cảm. GV cho HS tìm ra một ví dụ trong đoạn trích. Chẳng hạn trong đoạn văn : "Tôi ngồi trên đệm xe, đùi áp đùi mẹ tôi, đầu ngả vào cánh tay mẹ tôi, tôi thấy những cảm giác ấm áp đã bao lâu mất đi bỗng lại mơn man khắp da thịt. Hơi quần áo mẹ tôi và những hơi thở ở khuôn miệng xinh xắn nhai trầu phả ra lúc đó thơm tho lạ thường" bao gồm :

- Kể sự việc : *Tôi ngồi trên đệm xe, ...*

- Tả : *đùi áp đùi mẹ tôi, đầu ngả vào cánh tay mẹ tôi ; khuôn miệng xinh xắn nhai trầu.*

- Biểu cảm : *những cảm giác ấm áp đã bao lâu mất đi bỗng lại mơn man khắp da thịt ; thơm tho lạ thường.*

**Câu 2.** Từ những thống kê trên, GV hướng dẫn HS tìm hiểu câu hỏi 2 trong SGK để rút ra hai nhận xét.

Trước hết cho HS thực hiện nhiệm vụ : bỏ tất cả các yếu tố miêu tả và biểu cảm, chỉ chép lại các câu văn kể sự việc, nhân vật thành một đoạn văn. GV căn cứ vào các việc đã thống kê ở trên cho HS viết thành đoạn văn kể "thuần túy" này.

Đoạn văn này có thể nêu lên như sau :

"Mẹ tôi vẫy tôi. Tôi chạy theo chiếc xe chở mẹ. Mẹ kéo tôi lên xe. Tôi òa khóc. Mẹ tôi khóc theo. Tôi ngồi bên mẹ, đầu ngả vào cánh tay mẹ, quan sát gương mặt mẹ."

Sau đó cho HS so sánh với đoạn văn của Nguyễn Hồng để rút ra nhận xét về vai trò, tác dụng của các yếu tố miêu tả và biểu cảm trong văn tự sự.

*Nhận xét* : Các yếu tố miêu tả giúp cho việc kể lại cuộc gặp gỡ giữa hai mẹ con thêm sinh động, tất cả màu sắc, hương vị, hình dáng, diện mạo của sự việc, nhân vật, hành động,... như hiện lên trước mắt người đọc. Yếu tố biểu cảm đã giúp người viết thể hiện được rõ tình mẫu tử sâu nặng, buộc người đọc phải xúc động, trân trọng, suy nghĩ trước sự việc và nhân vật.

Các yếu tố miêu tả và biểu cảm này làm cho ý nghĩa của truyện càng thêm thấm thía và sâu sắc. Nó cũng giúp tác giả thể hiện được thái độ trân trọng và tình cảm yêu mến của mình đối với nhân vật và sự việc.

**Câu 3.** Câu hỏi này ngược lại với câu 2 nhằm chứng minh vai trò và tác dụng của yếu tố kể trong văn bản tự sự. Qua câu hỏi này, GV giúp HS rút ra kết luận : Nếu bỏ hết các yếu tố kể trong đoạn văn trên, chỉ để lại các câu văn miêu tả và biểu cảm thì không có chuyện, bởi vì cốt truyện là do sự việc và nhân vật cùng với những hành động chính tạo nên. Các yếu tố miêu tả và biểu cảm chỉ có thể bám vào sự việc và nhân vật mới phát triển được.

**Hoạt động 3.** Hướng dẫn HS rút ra ghi nhớ.

Ghi nhớ đã được nêu trong SGK, tuy nhiên trước khi cho HS đọc, GV cần để tự các em rút ra bằng cách nêu các câu hỏi dẫn dắt hướng tới nội dung ghi nhớ, không nên nêu câu hỏi trực tiếp như : Em hãy nêu những nội dung cần ghi nhớ hoặc theo em ghi nhớ của bài này là gì ?

**Hoạt động 4.** Hướng dẫn luyện tập.

Sau tiết học này còn có tiết học luyện tập vận dụng các yếu tố miêu tả và biểu cảm trong văn bản tự sự. Hoạt động luyện tập ở đây chỉ là để củng cố những hiểu biết vừa được hình thành trong tiết học này. Sách nêu lên 2 bài tập. Một bài tập nhận biết các yếu tố miêu tả và biểu cảm trong các bài văn đã học ; một bài yêu cầu HS thực hành tạo ra các yếu tố biểu cảm và miêu tả trong một đoạn văn của mình với một tình huống cụ thể.

**Bài 1.** Tìm một đoạn văn tự sự có sử dụng yếu tố miêu tả và biểu cảm trong các văn bản đã học như *Tôi đi học* của Thanh Tịnh, *Tức nước vỡ bờ* của Ngô Tất Tố và *Lão Hạc* của Nam Cao. Bài tập này không khó. GV có thể yêu cầu bất kì HS nào trong lớp thực hiện. Cũng có thể cho thảo luận nhóm, sau đó yêu cầu một HS đại diện trình bày : đọc đoạn văn được chọn và phân tích chỉ ra các yếu tố miêu tả và biểu cảm trong đoạn văn vừa nêu. Nếu còn thời gian, yêu cầu HS phân tích tác dụng của các yếu tố miêu tả và biểu cảm đó.

**Bài 2.** Sự việc, nhân vật và tình huống đã cho trước, HS không cần viết cả bài văn mà chỉ kể lại giây phút đầu tiên khi mình gặp lại người thân sau nhiều ngày xa cách. Tình huống này gần giống tình huống hai mẹ con gặp nhau trong đoạn văn của Nguyên Hồng vừa học ở trên. HS có thể tham khảo để viết một đoạn văn có độ dài tương đương hoặc ngắn hơn đoạn văn của Nguyên Hồng. Để HS thực hành được, GV có thể nêu một số gợi ý :

- Nên bắt đầu từ chỗ nào ?
- Từ xa thấy người thân như thế nào ? (tả hình dáng, mái tóc)
- Lại gần thấy ra sao ? (kể hành động của mình và người thân, tả chi tiết khuôn mặt, quần áo,...)
- Những biểu hiện tình cảm của hai người sau khi đã gặp như thế nào ? (Vui mừng, xúc động thể hiện bằng các chi tiết nào ? Ngôn ngữ, hành động, lời nói, cử chỉ, nét mặt,...)